

Vukovits Koszta

Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény, Szentendre

A szentendrei Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény, anyagának jellegét és sokrétűségét tekintve, egyedülálló helyet foglal el Magyarországon múzeumai és művészeti gyűjteményei között. A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye múzeumi intézményeként létesült 1964-ben. Alapját a szentendrei püspöki kincstár képezte, majd olyan további jelentős műalkotásokkal gyarapodott, amelyek évszázadokon át az egyházmegye templomainak használatában álltak. A szentendrei gyűjtemény, főként ikonok és különféle istentiszteleti tárgyak egybegyűjtésével, fokozatosan a magyarországi ortodox egyházművészeti emlékek becses, és a tárgyak sokféleségét és számát tekintve legnagyobb tárházává növekedett. A gyűjtemény túlnyomórészt XVIII. századi műalkotásokat felölelő anyaga széles körű betekintést ad a szerb művészet átforgalmazásának és felvirágzásának összetett folyamatába. Ennek a korszaknak a megismerését, amely a püspökség számára kiemelkedő jelentőségű volt, segíti Szentendrén a gyűjteményhez szorosan kapcsolódó Egyházmegyei Könyvtár és a Levéltár nélkülözhetetlen anyaga is, bővítve ismereteinket a Magyarországon évszázadok óta élő szerb kultúráról és művészetéről.

Az 1389-es rigómezei csatavesztés és a középkori szerb állam összeomlása után egyre növekedett annak a veszélye, hogy a törökök továbbhatolnak a Duna menti területekre is. Ez

arra ösztönözte a magyar uralkodókat, elsősorban Zsigmondot és Corvin Mátyást, hogy a szerb despotákkal szövetségre lépve és a szerb nemesiség jelentős részének segítségével erős védelmet szervezzenek. Ennek a törekvésnek a megvalósításában a XV. és a XVI. század folyamán döntő szerepük volt azoknak a Felső-Duna menti városoknak, amelyeknek számottevő, részben a királyi dunai flotta szolgálatában álló szerb lakossága is volt. Buda, Esztergom, Komárom és Győr mellett különösképpen kiemelkedett a Csepel-szigeten fekvő Ráckeve. Ez a város a magyarországi szerbek és más ortodox hitű lakosok jelentős egyházi és gazdasági központjává fejlődött. A szerbek legnagyobb része 1440-ben települt ide, amikor I. Ulászló magyar királytól kiváltságjogokat is kaptak. Felújítottak a városban egy késő gótikus templomot, amelyet később, 1514-ben, freskókkal is díszítettek. Ezek a falképek, amelyek az újabb, XVIII. századi réteg alatt rejtőznek, valamint néhány fennmaradt istentiszteleti tárgy arra utalnak, hogy Ráckevén és a többi Duna menti településen termékeny ortodox művészeti tevékenység folyt a XV. és a XVI. században.

A törökök betörése Magyarországon központi területeire, majd Buda elvétele 1541-ben sok helyen a korábbi tevékenység jelentős visszaeséséhez vezetett. Ezt Ráckeve példája is mutatja, ugyanis lakosságának nagy része átköltözött az észak-magyarországi

Komárom és Győr városába. Ez a két határ menti település lett a szerbek menedéke a Magyar Királyság megmaradt részén, míg a török uralom alatt álló területek legfontosabb ortodox szellemi központja az 1585-ben alapított grábóci kolostor lett. Grábóc XVII. századi jelentőségéről tanúskodnak a szentendrei gyűjteményben lévő fennmaradt kincsei is.

A XVII. század végén a keresztény hadak kiszorították a törököket Magyarországról, majd Szerbia nagy részét is felszabadították. 1690-ben azonban a törökök megállították előretörésüket, és újra elfoglalták Belgrádot, aminek következményeként a szerbek tömegesen menekültek a Szávától és a Dunától északra eső területekre. Az áttelepülők egy nagyobb csoportja III. Arsenije Čarnojević pátriárka vezetésével 1690-ben eljutott a Buda közelében fekvő Szentendréig is, ahol hamarosan felállították a Budai Egyházmegye új székhelyét, és felépítettek hét ortodox templomot. Az áttelepülés utáni években az ikonok, szertartáskönyvek és a liturgikus felszerelési tárgyak terén mutatkozó szükséglet következtében Szentendre jelentős művészeti és irodalmi központtá fejlődött. A rači iskolát követő kéziratos könyveken kívül kiemelkedő volt az ikonfestők tevékenysége is, akik következetesen a leegyszerűsített késő bizánci művészeti megoldásokra támaszkodtak.

A XVIII. század első felében az autodidakta népi ikonfestők, akik többnyire kisebb falusi templomokban dolgoztak, szintén a hagyományos művészeti szemlélethez kötődtek. Azonban festészetükben, szabaddabb és találékonyabb hozzáállásuk miatt, felsejlenek a változás első jelei, a korábbi stílusfelfogástól való eltérések. E képzeletgazdagságukkal

és dekorativitásukkal kitűnő ikonok mellett a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben megtalálhatók a képzettebb és tanult festők alkotásai is, akik ugyancsak a posztbizánci formanyelvet követték. Ezek között a magas stílusfokon álló mesterek között kiemelkedik Ostoja Mrkojević, Mitrofan zográf, valamint a bánáti ikonfestők, Nedeljko Popović és Georgije Ranite.

A magyarországi szerb templomokat a XVIII. században gazdagon ellátták nemcsak ikonokkal, hanem különböző istentiszteleti tárgyakkal, liturgikus textíliákkal és egyéb egyházi kellékekkel is. Ezekben a stílusjegyek változása a festészet, a grafika és a képzőművészet egyéb ágazatainak fejlődéséhez kötődött. Mégis, az ikonfestésztől eltérően, ahol a hagyományos késő bizánci megoldások a legtovább maradtak fenn, az iparművészeti tárgyak már meglehetősen korán barokk, majd rokokó stíluselemeket mutattak. A XVIII. század közepétől a helybeli szerb ötvös- és más műhelyek mellett, mind gyakrabban rendelnek istentiszteleti tárgyakat ismert magyar és osztrák mesterektől is, sőt távolabbi európai műhelyekből is érkeznek értékes alkotások. Ezért a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben található liturgikus felszerelési tárgyak különleges gazdagságot és változatosságot mutatnak, és gyakran előrevetítik az újkori szerb művészet fejlődésének főbb vonulatait is.

A XVIII. század közepén, többek között a Habsburg Birodalom megváltozott viszonyai következtében, IV. Arsenije Jovanović Šakabenta pátriárka messze ható reformokat indított el. Reformjai az egyházi festészetet is érintették, és a már barokk jelleget öltő orosz és ukrán egyházi művészet

erőteljes hatása alatt álltak. Az új képzőművészeti irányvonal elfogadásra talált a megerősödő polgárság sorai-
ban is, amit jól példáz a szentendrei Preobraženska-templom 1746-ban festett ikonosztázionja, amely a szerb művészetben az első magas barokk képfal. Elkészülte után a bizánci és a nyugati stíluselemek együttélésén alapuló új festészeti szemléletet Dionosije Novaković budai püspök is támogatta. Az ő közreműködésével a XVIII. század második felében ennek a művészeti irányzatnak a legjobb mesterei festettek ikonosztázionokat az egyházmegye templomaiban, köztük Jovan Popović, Stefan Tenecki és az újvidéki Vasa Ostojčić. Az ukrán barokk művészet hatása megjelent Jovan Četirević Grabovan festészetében is, aki 1776-ban a székesfehérvári szerb templom ikonosztázionját készítette. Azonban az ő festészetében túlsúlyban maradtak az italo-kréai körhöz kötődő posztbizánci stíluselemek, mely irányzatnak a legfőbb művelői a Duna menti térségben is dolgozó görög ikonfestők voltak. A nagyméretű barokk ikonosztázionok készítésének korszakában, 1765 körül a dél-balkáni Moschopoliszból Magyarországra érkezett festőműhellyel Teodor Simeonov, aki társaival a hagyományokhoz kötődő posztbizánci szellemben megfestette a ráckevei és a székesfehérvári templomok falképeit. Az egyházmegye templomai számára igen sok ikont is festettek, felmutatva a konzervatív stílár megoldások értékeit. Alkotásaik a XVIII. század második felében dolgozó más festők munkái mellett igen jelentősek a szentendrei gyűjteményben.

A XVIII. század vége és a XIX. század első évtizedei az egyházmegye számára a fénykor utolsó fontos időszakát jelentették. Pest, Buda és

Szentendre ekkor még a szerb kultúra és műveltség jelentős központja volt. 1812-ben nyitották meg az első szerb tanárképzőt Szentendrén, és 1826-ban alapították a Szerb Matica irodalmi és tudós társaságot Pesten. Ebben az időben egyes városokban különösen kiemelkedő volt a gazdaságilag megerősödött görög közösségek tevékenysége is. Az egyházmegyében ekkor a legjelentősebb késő barokk és klasszicista stílust követő, többnyire a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult szerb festők dolgoztak, akik ikonosztázionokon kívül nagy számban festettek önálló ikonokat és portrékat is. Ezek közül a mesterek közül különösképpen kiemelkedett a bajai születésű Pavel Đurković, a budai Mihailo Živković, aki a szentendrei Blagoveštenska-templom ikonosztázionját is festette, valamint a nagy hatású újvidéki mester, Arsenije Teodorović, a szerb klasszicista festészet legjelentősebb képviselője.

A szentendrei Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény az egyházmegye művészeti kincseinek csupán egy részét öleli fel, míg az emlékananyag nagyobb része jelenleg is a mintegy negyven magyarországi szerb templomban található. Ugyanakkor a gyűjtemény teljes áttekintést ad az egyházmegye gazdag művészeti örökségéről, és elénk tárja a Duna menti térség ortodox egyházművészetének alapvető fejlődési folyamatait, bemutatva a XVIII. századi szerb kultúra megújhodását és az európai áramlatokba való újbóli bekapcsolódását. Ebben a korszakban a nyugat-európai hatások alatt a szerb művészet elhagyta középkori és késő bizánci jellemvonásait, de megőrizve szellemiségét és művészeti identitását, kivételes értékű és minőségű műalkotásokat hozott létre.